

Nove arheološke spoznaje s prostora Drinovaca

TINO TOMAS

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet

University of Mostar

Faculty of Humanities and Social Sciences

E-mail: tino.tomas@ff.sum.ba

UDK: 902/904(497.6 Drinovci)"637"

Prethodno priopćenje

Primljeno: 15. ožujka 2023.

Prihvaćeno: 30. lipnja 2023.

DARIO VUJEVIĆ

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

University of Zadar

Department of Archaeology

E-mail: dario.vujevic@gmail.com

Sažetak

U radu se donose rezultati arheoloških istraživanja (iskopavanja) provedenih na prostoru Drinovaca (općina Grude). Istraživanja su bila usmjerena na dva arheološka nalazišta do sada nepoznata u stručnoj literaturi, a koja se razlikuju po svojoj topografiji, namjeni i vremenskom tj. kulturnom kontekstu. Riječ je o Pećini na Zaskoku i prapovijesnoj kamenoj gomili u podnožju brda Petnjik. Istraživanjima je dobivena izvorna arheološka građa i podatci koje atribuiramo u vrijeme ranog brončanog doba (gomila) i novoga vijeka (pećina).

Ključne riječi: arheologija Bosne i Hercegovine; Peć Mlini; Drinovci; novi vijek; pećina; prapovijesna kamena gomila; brončano doba.

New Archaeological Findings from the Region of Drinovci

Preliminary communication

Received: 15 March 2023

Accepted: 30 June 2023

Summary

The paper publishes the archaeological research on two sites from the Drinovci region (Municipality of Grude). One site is a type of cave – the Cave on Zaskok, and the other an ancient stone tumulus; thus two different types of archaeological sites, with different functions and from different time periods and cultural contexts. Therefore, different strategies and approaches to the sites themselves had to be used during the excavation, along with different methods of excavation, and different methods for collecting data and archaeological materials. The research on the Cave on Zaskok revealed that it had been used during the New Age. Within the cave itself, there are documented traces of an object which had burnt down and was never restored. The object had been built with walls running lengthwise, partitioning the interior of the cave, which served economic purposes (storehouse, workroom). Furthermore, at the foot of the cave/object is a water mill, which can be placed in the closest temporal and functional context of a documented New-Age layer in the cave, particularly as a path runs directly along the entrance to the cave, as the only communication route to descend to the watermill. Whilst excavating the Cave at Zaskok, the older layers were not documented, and the geological foundation was a layer of transported sediment that was the result of water flow, which would suggest that water had flowed through the cave at an earlier date and that this was the reason it had not been attractive to communities in earlier historical and ancient periods. The second part of the investigation was directed towards a prehistoric stone tumulus placed at the foot of Petnjik hill. It is a burial monument typical for cultural regions during the Bronze Age. The excavation documented three graves (with grave-2 having two interred bodies); unfortunately, all three graves had been found devastated. The funereal architecture was in the form of stone chests consisting of four vertically placed stone slabs. Only grave-2 had grave goods in the form of ceramic bowls and a flint fire striker. Thanks to the chronologically sensitive elements that we

found in the gathered fragments (including the Litzen decoration), we can date grave-2 from the second half of the early Bronze Age. Whilst analysing the interior space (stratigraphic) relations, it is evident that grave-1 is the oldest, and that it was the primary burial for which the tumulus was raised.

Keywords: archaeology of Bosnia and Herzegovina; Peć Mlini; Drinovci; new age; cave; prehistoric stone tumulus; Bronze Age.

Uvod

Peć Mlini je zaseok u Drinovcima u općini Grude (Zapadnohercegovačka županija). Mjesto je izvora ponornice Tihaljine koja izvire iz pećine podno 490 metara visokog brda Petnjik i 150 m visokih okomito odsječenih vapnenačkih stijena nazvanih Cvitanjske stine (Sl. 1).¹ Izvor se nalazi u antiklinali uokolo koje se izdižu manja brda

Slika 1.

1 SREĆKO TOMAS - PETAR MAJIĆ - DAVOR GLAVOTA, "Prezimana i područja (zaseoci) u Drinovcima", u: SREĆKO TOMAS - BOŽO GOLUŽA (ur.), *Drinovci na dlanu ruke Njegove. Monografija naselja i župe*, Crkva na kamenu, Mostar - Drinovci - Zagreb, 2022., str. 118.

s dinarskim pravcem pružanja: Petnjik, Mali Petnjik te Babnjača i Humac. Kao i kod okolnih krških područja između se, u istom smjeru, pruža uska dolina kroz koju Tihaljina teče prema Neretvi. Cijelo to područje građom i reljefnim oblicima pripada karakterističnom krškom reljefu sastavljenom od topljivih stijena s razvedenim reljefom. Geološki, teren u području sliva rijeke Tihaljine izgrađuju različite sedimentne stijene širokoga stratigrafskog raspona. Predstavljene su uglavnom karbonatnim naslagama vapnenaca i dolomita krede i paleogena i klastičnim naslagama fliša.² Zbog takve građe i geološke podloge djelovanjem vode nastalo je mnogo manjih i većih dolaca, ponora, jama, vrtača i pećina.³ Zbog povezanosti riječnom kotlinom s Neretvom, a onda i s Jadranskim morem, Peć Mlini imaju blagu mediteransku klimu.⁴ U nedavnoj prošlosti mjesto je bilo važno zbog brojnih vodenica raspoređenih s obje strane rijeke, neposredno uz njezino vrelo,⁵ no područje je naseljeno još od prapovijesnih vremena. Najstariji nalazi, oni iz neolitika, potječu iz obližnje Ravlića pećine.⁶ No arheološki potencijal pokazuju i dvije obližnje pećine. Iznad Izvorišne pećine s gornje strane vode nalazi se Pećina na Zaskoku, a pedesetak metara iznad, vidljiva pod liticom su tri mala otvora u pećinu Barudžinicu.⁷

U travnju 2022. godine, Odjel za arheologiju Filozofskog fakulteta u Mostaru u suradnji s Općinom Grude proveo je arheološka istraživanja na dvije mikrolokacije koje prostorno gravitiraju Avanturi-

2 ZORAN MILAŠINOVIĆ - MIRNA RAIČ, "Analiza raspoloživih podloga dijela sliva rijeke Trebižat", u: *e-ZBORNİK - elektronički zbornik Građevinskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, 11, Mostar, 2016., str. 23.

3 TOMISLAV LEVENTIĆ - JERKO LEVENTIĆ, "Položaj i reljef Drinovaca", u: SREČKO TOMAS - BOŽO GOLUŽA (ur.), *Drinovci na dlanu ruke Njegove. Monografija naselja i župe*, Crkva na kamenu, Mostar - Drinovci - Zagreb, 2022., str. 21.

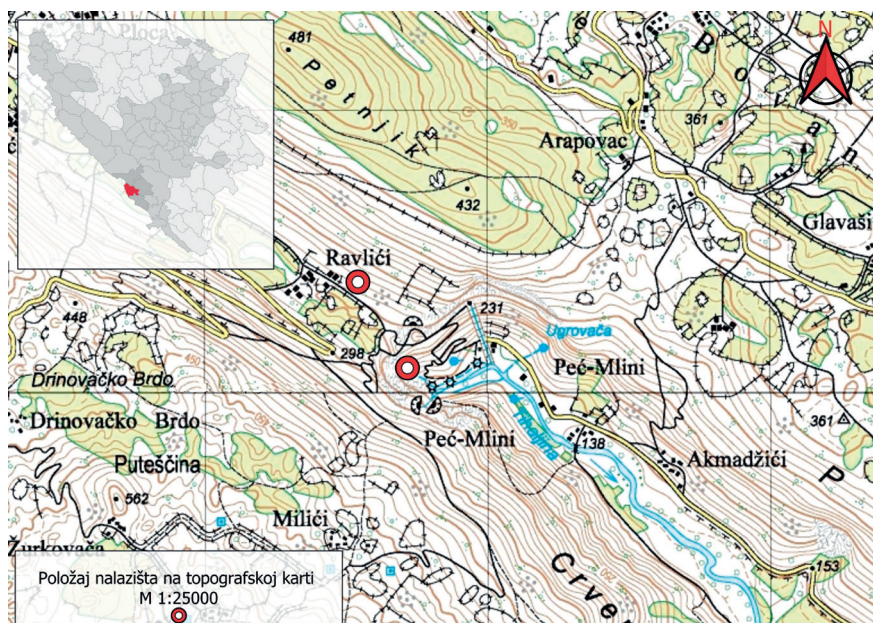
4 S. TOMAS - P. MAJIĆ - D. GLAVOTA, *nav. dj.*, str. 118.

5 BRUNISLAV MARIJANOVIĆ, *Ravlića pećina - Prapovijesno naselje*, Hrvatska franjevačka arheološka zbirka Gorica - Matica hrvatska Grude - Mostar, 2012., str. 7.

6 BRUNISLAV MARIJANOVIĆ, "Ravlića Pećina (Peć Mlini)", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, NS, 35/36, Sarajevo, 1981., str. 1-97.

7 PETAR MAJIĆ, "Prirodne znamenitosti Drinovaca", u: SREČKO TOMAS - BOŽO GOLUŽA (ur.), *Drinovci na dlanu ruke Njegove. Monografija naselja i župe*, Crkva na kamenu, Mostar - Drinovci - Zagreb, 2022., str. 92.

stičkom parku Peć Mlini.⁸ Arheološka istraživanja obuhvatila su dva arheološka nalazišta različitog tipa, koja su samim time zahtijevala i primjenu različitih pristupa, strategija i metoda iskopavanja, te različitih tehnika dokumentiranja i prikupljanja arheološke građe i podataka. Riječ je o nalazištu pećinskoga tipa (Pećina na Zaskoku) i prapovijesnoj kamenoj gomili (Sl. 2). Spomenuta nalazišta nisu bila

Slika 2.

poznata u arheološkoj literaturi, niti su registrirana kao arheološka dobra, a dokumentirana su prilikom terenskog pregleda šireg prostora Peć Mlina.

Pećina na Zaskoku

Lokalitet Pećina na Zaskoku smješten je u podnožju brda Petnjik u blizini naselja Peć Mlini i dio je istoimenog avanturističkog parka.

8 Istraživanja su vršena u sklopu terenske nastave Studija pod vodstvom izv. prof. Darija Vujevića (Sveučilište u Zadru) i doc. dr. sc. Tina Tomasa (Sveučilište u Mostaru), te uza sudjelovanje doc. dr. sc. Mirka Rašića (JP Parkovi Ljubuški/Sveučilište u Mostaru) i studenata arheologije: Marija Magdalena Šutalo, Marin Vidović, Boris Rozić, Ferdo Stojić, Mile Bošković i Dario Krešić.

Nalazi se na samom izvoru rijeke Tihaljine, stotinjak metara sjeveroistočno od njega, ispod platoa Ravlića pećine. Na lokalitet se dolazi uređenom kamenom stazom od postrojenja Elektroprivrede, uz kratki uspon koji vodi do dna velike stijene na kojoj su danas postavljene smjerovi za penjanje.

Pećina na Zaskoku jednostavan je speleološki objekt koji se sastoji od jedne galerije dužine 12,5 m, na mjestima širine do 4,5 m i sveukupne površine koja otprilike iznosi 30 m² (Sl. 3). Veliki ulaz oblika

0 5 m

PEĆINA NA ZASKOKU
PEĆ MLINI
Tloert

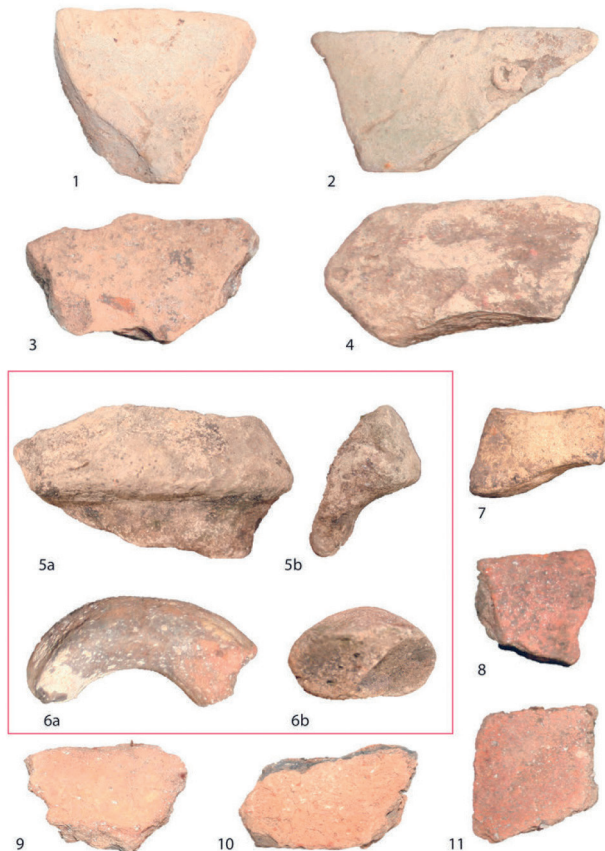
Slika 3.

Slika 4.

nepravilnog trapeza gleda na istok-jugoistok (Sl. 4). Kao i ulaz tako je i sama pećina oblika izduženoga trapeza (kako tlocrta, tako i presjeka). I ulaz i pećina su takve visine da se u unutrašnjosti većinom može kretati bez poteškoća, iako se prema kraju pećina sužava, a strop pada pa se na sam kraj može doći tek puzanjem. Površinu čini sloj ispucale, ali rahle zemlje na kojem se prije iskopavanja nalazilo krupno amorfnu kamenje razbacano bez ikakva uzorka.

Istraživanja pećine potaknuta su pronalaskom više keramičkih nalaza iz različitih razdoblja na površini. Oni su svojim tehnološkim i tipološkim karakteristikama obuhvatili razdoblja od antike do novoga vijeka (Sl. 5). Antičkom razdoblju pripadaju ulomci prijelaznih

Slika 5.

Slika 6.

formi iz kasnih grčko-italskih prema Lamboglia 2 amforama, koji se mogu datirati krajem 3. i početkom 2. st. pr. Kr. (Sl. 5 a-b, 6 a-b).⁹ Među mlađim nalazima nema tipološki dijagnostičkih ulomaka, ali se na osnovi fakture i tehnoloških karakteristika mogu pripisati razdobljima kasnoga srednjeg ili novoga vijeka.

Tijek i metodologija istraživanja

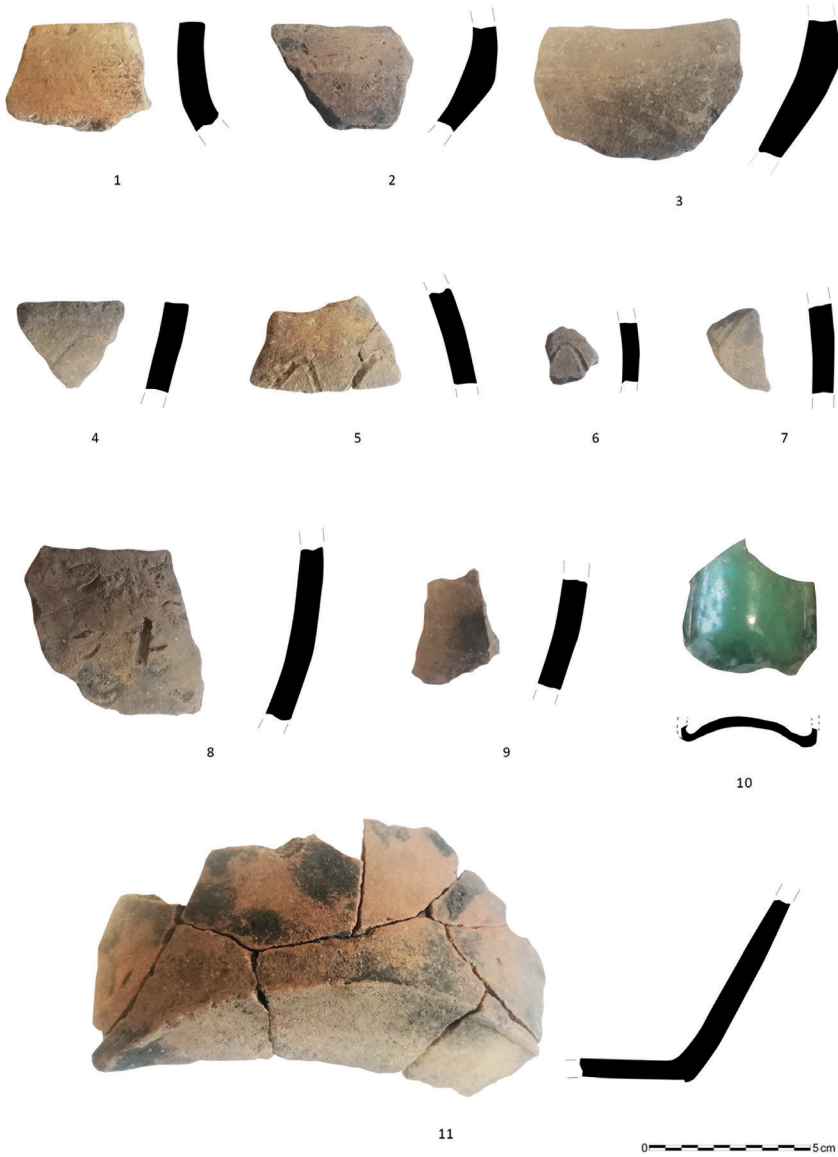
Prvotno mala sonda postavljena na središnjem dijelu brzo je prerasla u sustavna arheološka iskopavanja koja su obuhvatila veći dio površine, od samog ulaza do krajnjeg dijela u dužini od 9,5 m s rubovima pećine kao bočnim granicama. Naime, probna sonda, zapravo poprečni presjek pećine u širini od 1,5 m, postavljen na 4,5 m od ulaza u pećinu, pokazao je jednostavnu vertikalnu stratigrafiju, s kulturnim slojevima koji sežu do samo 60 cm dubine. To je uvjetovalo promjenu strategije s ciljem dobivanja uvida u horizontalnu stratigrafiju i prostorne uzorke korištenja (Sl. 6).

Arheološki, pokazalo se da je pećina jednostavan lokalitet s većinom aktivnosti izvedenih u relativno kratkom periodu. Za sada svi nalazi ukazuju da je riječ o razdoblju novoga vijeka (T. 1; T. 2). Iznenaduje to što je na površini bilo nalaza iz različitih razdoblja, ali takvi nalazi, a pogotovo ne kulturni slojevi uz koje bi ih vezali, nisu pronađeni prilikom istraživanja. Razlog zašto pećina nije korištena prije novoga vijeka možda leži u geološkoj osnovi. Žuta pjeskovita zemlja s malo oblutaka, pronađena ispod kulturnih slojeva, ukazuje da je zdravica nastala djelovanjem vode. S obzirom da i danas voda u određenim dijelovima godine izbija ispred ulaza u pećinu,¹⁰ nije isključeno da je nekoć tok išao kroz pećinu i na taj način učinio je nepogodnom za korištenjem u ranim razdobljima. Površinski nalazi mogu biti pokazatelj da su ljudi povremeno posjećivali ovo mjesto i prije stvarnoga korištenja pećine, a spomenuti tok ili naknadne aktivnosti mogle su ih dovesti u sekundarnu poziciju na kojoj su kasnije pronađeni.

9 ELIZABETH LYDING WILL, "Greco-Italic amphoras", u: *Hesperia*, 51/3, Atena, 1982., str. 338-356; IRENA RADIĆ-ROSSI, *Amfore tipa Lamboglia 2 i Dressel 6 na istočnoj obali Jadrana u svjetlu podmorskih nalaza*, neobjavljeni magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1993.; BRANKO KIRIGIN, "Grčko-italske amfore na Jadranu", u: *Arheološki vestnik*, 45, Ljubljana, 1994., str. 15-24.

10 P. MAJIĆ, *nav. dj.*, str. 92.

T.1

T.2

Stratigrafski gledano, prve promjene javljaju se na dubini od 10 do 15 cm. Obilježene su pojavom sloja gareži i krupnog amornog kamena, ispod kojeg se na mjestima pojavljuje podnica, sloj nabijene žute, pjeskovite zemlje (Sl. 7). U ovo vrijeme korištenje pećine podrazumi-

Slika 7.

Slika 8.

jevalo je pregradnju unutrašnjosti. Pronađen je suhozidni objekt koji zatvara zapadni dio pećine (Sl. 8). Objekt je dugačak otprilike 9 m i počinje gotovo na samom ulazu u pećinu. Zidovi variraju u širini i nemaju potpuno pravilan oblik, no u prosjeku su širine 60 cm. Napravljeni su slaganjem s dva lica od krupnijega kamenja i središnjom ispunom od sitnog amorfnog kamenja. Na ulaznom dijelu razaznaju se blokovi koji bi mogli potjecati od ulaznoga poprečnog zida iako na ovom ulaznom dijelu situacija nije tako jasna kao na krajnjem dijelu. Posljedica je to i popločavanja ulazne površine kamenim pločama i blokovima zbog čega je teško razaznati koji blokovi potječu od popločenja a koji bi mogli pripadati konstrukciji suhozida. Krajnji dio objekta zatvara suhozid dužine 1,45 m koji spaja objekt s pećinskom stijenom.

Objekt je na sjevernom dijelu imao ognjište (Sl. 9). Konstrukcija od četvrtastih blokova poslaganih u L-oblik ispred sjevernoga zida, slo-

Slika 9.

ženih tako da je središnji dio ostao slobodan, sadržavala je garež. Nad navedenom konstrukcijom nalazio se sloj gareži koji ga u potpunosti prekriva, a s obzirom da se isti sloj nastavlja i s vanjske strane zida, nije isključeno da je riječ o mjestu odakle je započeo požar koji je kasnije uništio objekt. Ostatak pećine nije bio zatvoren, a s obzirom da je većina nalaza pronađena upravo na ovom dijelu, moguće da je on služio kao spremišni prostor.

Sudeći po većem broju kamenih ploča i poslaganih kamenih blokova prednja trećina objekta, kao i prostor izvan, bio je popločan (Sl. 10). Ostatak unutrašnjosti objekta i prostora izvan nije bio poplo-

Slika 10.

čan nego je pod na tom mjestu bio zemljani. Stratigrafski gledano, popločavanje prostora dogodilo se naknadno, jer je ispod kamenih ploča pronađen tanki kulturni sloj s nalazima i tragovima gorenja. Isto pokazuje i sloj gorenja pronađen ispod konstrukcije ognjišta unutar objekta. Debljina sloja, tanki prosloji zemlje i gareži ukazuju na mali vremenski razmak između pojedinih gorenja i općenito mali vremenski okvir aktivnosti unutar pećine.

Manja kružna jama po sredini istočnoga prostora, dubine i oblika dovoljnog da može biti jama od stupa,¹¹ otvara mogućnost da je i ovaj dio prostora bio na neki način natkriven. Uzimajući u obzir strati-

11 Jama kružnog oblika promjera 22 cm i dubine 24 cm, s rubovima koji relativno okomito padaju prema dnu.

grafske odnose i činjenicu da su se obrisi jame pojavili tek na dnu stratigrafije, nije isključeno da je to bilo prije nego li je objekt u pećini podignut. Pećina i danas na mjestima prokišnjava (pogotovo kad je kišno razdoblje) pa se stoga logičnim čini natkrivanje cijelog prostora. Nije isključeno da je takva situacija i dovela do podizanja objekta kratko nakon što se pećina počela koristiti.

Bez obzira na korištenje pećine i prije gradnje objekta, stratigrafija i nalazi pokazuju da većinu ljudskih aktivnosti možemo povezati upravo s njim. Unutar Pećine na Zaskoku detektirani su tragovi objekta koji je najizglednije služio u gospodarske svrhe (Sl. 11), odno-

Slika 11.

sno bio u bliskoj korespondenciji s mlinicama u njegovu podnožju. Na navedeno indicira i novovjekovna staza, kod lokalnoga stanovništva poznata kao Magareći put, koja je nekad vodila do mlinica i prolazila uza sam ulaz pećine.

Posljednja faza aktivnoga korištenja obilježena je požarom. Vatrište pronađeno na vrhu sloja unutar objekta mogući je izvor požara koji se proširio na cijeli prostor pećine. Rezultiralo je to 10 do 15 cm debelim slojem zemlje i gareži u kojem je pronađena i najveća količina

artefakata. No zbog gorenja oni su fragmentirani i u lošem stanju. Željezni čavli, klinovi i okovi mogli bi potjecati od drvene konstrukcije, a uz njih su pronađeni ulomci keramičkih posuda, više željeznih noževa i potkove. Nakon požara pećina nije bila aktivnije korištena. Tek kao mjesto za usputni odmor.

Analiza pokretne arheološke građe

Nalazi iz pećine pokazuju jednoličnost u vrsti materijala. Većina ih je pronađena u gornjim slojevima no to je i logično s obzirom na dramatičan kraj objekta. Gorenje u kombinaciji s predmetima stvorilo je kulturni sloj prepun gareži i arheoloških nalaza. No kako je djelovanje vatre bilo ograničeno, nalaze nije moguće odvojiti od onih iz slojeva uokolo ili ispod pa ih treba promatrati kao dio jedinstvenoga konteksta.

Fundus arheoloških nalaza većinom čine ulomci keramike i željeznih predmeta.¹² Prilikom istraživanja pronađeno je 37 ulomaka keramike od čega trećina pripada ulomcima istog lonca, dok ostale nije bilo moguće spojiti. Sudeći prema tehnološkim i tipološkim varijacijama, prepoznaju se ulomci najmanje 12 različitih posuda.

Dijagnostičkih nalaza izrazito je malo. Među keramičkim materijalom nalazi se ulomak vrata i oboda lonca izrađen na kolu od gline s vidljivim primjesama zrnaca kvarcita (T. 1,1). Ulomak s obje strane ima ujednačenu svijetlosmeđu boju. Obod posude je gotovo okomit, tek neznatno izvučen. Rub je zaravnjen. Uz njega je pronađen ulomak vrata i oboda manjega lonca ili zdjele gotovo istih tehnoloških karakteristika kao i prethodni uz tek nešto tamniju boju stijenki (T. 1,4). Rub oboda je blago udubljen. Ukrašen, tj. ostatci nepravilne valovnice nalaze se ispod oboda. Još tri ulomka imaju tragove valovnice (T. 1,5-7). Prema debljini stijenke i drugim tehnološkim karakteristikama riječ je o ulomcima različitih posuda s ukrasom valovnice na recipijentu.

Ukrasom ali i drugim karakteristikama iz dijagnostičkoga materijala odskače ulomak koji nije izrađen na lončarskom kolu (T. 1,8). Na ulomku su slabo vidljive mineralne primjese sitnije od onih kod ostalih ulomaka, a i presjek pokazuje neujednačeno pečenje. Unutar-

12 Predmeti od željeza predstavljaju najbrojniju kategoriju prikupljene arheološke građe. Uglavnom je riječ o izrazito oksidiranim predmetima, stoga i često amorfno oblika koje je vrlo teško tipološki preciznije odrediti.

nja stijenka djelomično je uglačana, a vanjska je ukrašena nepravilnim ukrasima izvedenim štipanjem. Nije stoga isključeno da je riječ o posudi koja pripada nekom od razdoblja starijih od novoga vijeka.

Među novovjekovnom keramikom nalaze se i ulomci dna lonca izrađenog na kolu (T. 1,11). Dno je ravno s blago izbočenim rubnim dijelom. Neujednačeni tragovi gorenja na objema stranama koji se ponekad ne nastavljaju na ulomcima koji se dodiruju ukazuje da je to posljedica konteksta. Također pronađena su i dva komada lonca debljih stijenki bikoničnog profila, sa zadebljanim i izraženim prijelazom konusa (T. 1,2-3). Lonci su napravljeni na lončarskom kolu od ujednačeno pečene gline s primjesama zrnaca kvarcita. Iako različitih tonova vanjske stijenke, oba ulomka imaju tamniju unutrašnju stijenku.

Ostali ulomci nemaju dijagnostičkih karakteristika. U vezu s prethodnim možemo ih dovesti pomoću identičnih tehnoloških osobina i primjesa. Tek jedan od njih odskače zbog činjenice da je napravljen od djelomično pročišćene gline bez vidljivih primjesa kalcita, a obje su mu stijenke uglačane (T. 1,9).

Karakteristike materijala ne dopuštaju uže kronološko određivanje. Svojevrsne paralele mogu se povući s nalazima iz Splita,¹³ no izrazito širok raspon korištenja tehnoloških i ukrasnih elemenata omogućuje samo grubo kronološko određivanje nalaza u razdoblje novoga vijeka, a čak nisu isključena niti recentnija razdoblja.

Od staklenoga materijala pronađeno je samo nekoliko ulomaka. Treba spomenuti tek ulomak boce pravokutnog tijela, s udubljenim dnom izrađene od prozirnog stakla zelene boje (T. 1,10). Uz navedeni ulomak pronađeno je još 5 ulomaka stakla tankih i gotovo ravnih stijenki za koje se ne može odrediti tipološka pripadnost.

Kategoriju metalnih nalaza, izuzevši brojne amorfnе komade željeznih predmeta koji ne pokazuju nikakve tipološke odlike, isključivo čine oni svakodnevne uporabe, prije svega predmeti građevinske namjene i alati. Svi predmeti napravljeni su od željeza. Među njima najzastupljeniji su čavli raznih dimenzija (T. 2,1-2). Sveukupno je pronađeno 19 čavala pravokutnog ili rjeđe kvadratnog presjeka. Tek je rijetkima sačuvana nepravilna glavica u obliku stopala. Ve-

13 VEDRANA DELONGA, "Gruba keramika i keramika od pročišćene gline", u: VEDRANA DELONGA I SURADNICI, *Prije sjećanja: - Arheološka istraživanja u jugoistočnom dijelu Dioklecijanove palače u Splitu, 1992. godine, II. dio*, Split, 2015., str. 103-154.

čina čavala je savijena što može značiti da su spajali dijelove drvene konstrukcije. Prema dimenzijama i izgledu manji čavli kvadratnoga presjeka mogli bi služiti za pričvršćivanje potkova. Pronađena su i tri klina pravokutnoga tijela bez vidljive glavice. Vjerojatno su služili kao građevni elementi za spajanje masivnih dijelova konstrukcije. Uz konstrukciju se može vezati i željezna kuka S-oblika (T. 2,6) i pravokutnoga presjeka (v: 7,2; š: 4,0; d: 0,7 cm), kao i komad trakastog okova od željeznog lima s kružnim proširenjem na kraju.

Pronađena su i dva ulomka ovalnih, gotovo kružnih potkova (v: 10,2; š: 8,0, d: 0,7 cm / v: 9,7; š: 6,7; d: 0,7 cm, T. 2,7-8). Na jednoj od njih vidljive su uz vanjski rub s jedne strane četiri okrugle rupice za čavle. Iako loše sačuvane, čini se da se između krakova nalazio mali kružni otvor. Rubovi potkova lagano su uzdignuti prema gore. Tipološki, riječ je o kasnijoj varijanti orijentalne pločaste potkove grube izrade, a s obzirom na oblik otvora pronađene potkove pripadaju turskom obliku.¹⁴ Orijentalne potkove javljaju se od srednjeg vijeka, a slični primjerci pronađeni su prilikom istraživanja Ružica grada,¹⁵ u Dalju ili Sotinu,¹⁶ no isto tako slične potkove koriste se do današnjih vremena.¹⁷

Alatu pripada dlijeto (T. 2,3) kvadratnoga presjeka s vrhom koji je sužen u odnosu na tijelo i udubljen (v: 6,7; š: 1,4, d: 1,4 cm), a pronađen je i vrh masivnoga dlijeta (v: 4,9; š: 1,8; d: 1,6 cm; T. 2,4). Istoj skupini nalaza možemo pridodati zašiljeni klin kvadratnoga presjeka s proksimalnim dijelom blago proširenim od udaranja (v: 6,6, š: 1,4, d: 1,4 cm; T. 2,5). Slični predmeti mogli su poslužiti i kao masivni probojci ili šila.¹⁸ U kategoriju alata možemo staviti i ulomak lista ručne pile s trokutastim zupcima (T. 2,9). Sličan tip pile pronađen je prilikom istraživanja Ružica grada.¹⁹ U kategoriju alata možemo svrstati i komad željeznoga lima savijenog po rubovima. Vjerojatno je dio usadnika manjeg alata.

U predmete svakodnevne uporabe ulaze različiti noževi i britve. Uz nekoliko ulomaka željeznih noževa s trnom za nasad tri su nalaza

14 BRANKA VIKIĆ - EMIL WALTER, "Zbirka potkova u Arheološkom muzeju u Zagrebu", u: *Starohrvatska prosvjeta*, III (4), Split, 1955., str. 31.

15 MLADEN RADIĆ - ZVONKO BOJČIĆ, *Srednjovjekovni grad Ružica*, Muzej Slavonije, Osijek, 2004., str. 130.

16 B. VIKIĆ - E. WALTER, *nav. dj.*, str. 47, kat. br. 36-37.

17 B. VIKIĆ - E. WALTER, *nav. dj.*, str. 31, bilj. 44.

18 Usp. M. RADIĆ - Z. BOJČIĆ, *Srednjovjekovni grad Ružica*, str. 108-109.

19 M. RADIĆ - Z. BOJČIĆ, *Srednjovjekovni grad Ružica*, str. 111.

bolje sačuvana. Jedan od njih je preklopni nož dužine 10,4 cm (T. 2,11). Sječivo je tanko samo 2 mm i ravnog presjeka. Hrnat noža je ravan a lučno se povija prema oštrici. Nožu je sačuvano metalno kućište drške. Sudeći po sačuvanim zakovicama, koštana ili drvena oplata drške bila je pričvršćena na tri mjesta. Ovakav tip preklopnog noža koristi se i u moderno vrijeme.

Sačuvane su i dvije britve različitoga tipa. Jedna britva pripada tipu s ravnim završetkom (v: 10,9; š: 1,7; d: 0,5 cm; T. 2,12). Željezno sječivo ima ravan i širok hrnat trokutastog presjeka. Pri vrhu se zaobljeno zavija prema oštrici. Na dnu sječiva nalazi se rupica za osovinu u produžetku koje se nalazi trn. Ovaj tip britve nešto je recentnijega porijekla i korišten je i tijekom 20. stoljeća,²⁰ iako su istraživanjem Ružica grada pronađene dvije britve sličnog oblika koje na dnu oštrice završavaju malim proširenjem s perforacijom i suženim trnom a koje su okvirno datirane u razdoblje od 15. do 17. stoljeća.²¹ Slična britva pronađena je i u Zemuniku.²²

Druga britva pripada tipu sa zakrivljenim završetkom (v: 8,7; š: 1,7; d: 0,2; T. 2,13). Iako nedostaje središnji dio, vidi se da je oštrica zakrivljena prema vrhu. Ravnoga je presjeka i vrlo tanka. Hrnat lučno povijen. Donji dio završava perforacijom i zakovicom. Kroz perforaciju na kraju britve provlačila se alkica koja je služila za vješanje na pojas, dok je druga perforacija služila za umetanje zakovice tj. osovine kojom se oštrica pričvršćivala na sklopivu dršku.²³ Ovaj tip britve prisutan je od 12. do 13. stoljeća i traje kroz novi vijek.²⁴

Posljednji željezni premet je kopča kvadratnog oblika (v: 3,5; š: 3,3; d: 0,4 cm; T. 2,10). Na jednom rubu sačuvana je baza kukice za pričvršćivanje, dok je ostatak kukice slomljen. S unutrašnje strane primjećuju se ostatci tri zakovice s kojima je kopča bila pričvršćena na pojas.

20 KARLA GUSAR - DARIO VUJEVIĆ, *Utvrdna u Zemuniku Donjem u srednjem i novom vijeku. Rezultati arheoloških istraživanja 2014. godine*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2016., str. 36.

21 M. RADIĆ - Z. BOJČIĆ, *Srednjovjekovni grad Ružica*, str. 98, kat. br. 90-91.

22 K. GUSAR - D. VUJEVIĆ, *nav. dj.*, kat. 134, t. 24:2.

23 VESNA MANOJLOVIĆ-NIKOLIĆ, *Srednjovjekovno oruđe od gvožđa u Srbiji*, Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, Novi Sad, 2010., kat. 910, Tab. 80/910; K. GUSAR - D. VUJEVIĆ, *nav. dj.*, str. 36.

24 MARKO POPOVIĆ, *Tvrđava Ras*, Arheološki institut, Beograd, 1999., str. 263; K. GUSAR - D. VUJEVIĆ, *nav. dj.*, str. 36; V. MANOJLOVIĆ-NIKOLIĆ, *nav. dj.*, str. 310.

Pećina na Zaskoku - zaključno

Prilikom arheoloških istraživanja unutar Pećine na Zaskoku otkriveni su ostatci objekta koji je najizglednije služio u gospodarske svrhe, a kojeg možemo povezati s vodenicama u njegovu podnožju. No kao i arheološki materijal, niti one nam ne mogu odrediti uže razdoblje za korištenje pećine. Prvi podatak o vodenicama na rijeci Tihaljini je iz godine 1585. kada se u turskom katastarskom popisu vilajeta Hercegovine spominje lokalitet s više vodenica Čelinja, kako se još i danas naziva Peć.²⁵ U prijevodu turskoga Tapu deftera iz 1701. godine spominje se pet mlinica na rijeci Tihaljini, s ukupno 12 vitla (mlinova), od kojih su tri mlinice već tada bile u ruševnom stanju.²⁶ No mlinice su bile korištene i u novije vrijeme. S obzirom na navedeno ne preostaje nam ništa drugo nego datirati objekt u Pećini na Zaskoku u vrijeme novoga vijeka, s obzirom na karakteristike pojedinog arheološkog materijala, najvjerojatnije u njegovo kasno razdoblje.

Slika 12. Pogled na gomilu-1 sa sjevera, prije iskopavanja

25 DAMLJAN SABLJIĆ, "Infrastruktura u Drinovcima", u: SREĆKO TOMAS - BOŽO GOLUŽA (ur.), *Drinovci na dlanu ruke Njegove. Monografija naselja i župe*, Crkva na kamenu, Mostar - Drinovci - Zagreb, 2022., str. 445.

26 ZVONIMIR GLAVAŠ, "Drinovci za vrijeme Osmanskoga Carstva", u: SREĆKO TOMAS - BOŽO GOLUŽA (ur.), *Drinovci na dlanu ruke Njegove. Monografija naselja i župe*, Crkva na kamenu, Mostar - Drinovci - Zagreb, 2022., str. 205; FAZILETA HAFIZOVIĆ, *Popis sela i zemlje sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine*, Zagreb - Sarajevo, 2016., str. 168-180.

Prapovijesna kamena gomila na brdu Petnjik

Drugi dio arheoloških istraživanja odnosio se na već spomenutu kamenu gomilu koja se nalazi u podnožju južne padine brda Petnjik, oko 250 metara sjeverozapadno od Ravlića pećine, tik uz asfaltnu komunikaciju u pravcu Ploca (Sl. 12).²⁷

Prvotnim pregledom te dokumentiranjem stanja prije iskopavanja, konstatirano je kako je u nepoznatom razdoblju (sigurno ne u recen-tnije vrijeme) gomila-1 bila devastirana.²⁸ Naime, na površini gomile

Slika 13. Vidljiva arhitektura groba-2 prije iskopavanja

-
- 27 Ispod spomenute moderne komunikacije dokumentirana je trasa rimske ce-ste, tzv. primorske magistrale koja je povezivala Salonu i Naronu, a činila je segment važne magistralne ceste Akvileja - Drač. Na toj dionici kroz Ravliće, donedavno je bio vidljiv i planum na koji se lokalno stanovništvo referira-lo kao "stari put", s tragovima spurila i ostacima kaldrme. IVO BOJANOVSKI, "Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji", u: *Godišnjak*, XV./7, Sarajevo, 1977., str. 100. Dalje se spomenuta komunikacija strmo, uz pomoć serpentina spuštala u Peć Mline i nastavljala prema Naroni. Sigurno kako trasu moderne asfaltne komunikacije koja vodi u Peć Mline moramo isključiti kao možebitni smjer rimske ceste, najvjerojatnije kako se ona spuštala istom trasom kao i novovjekovna staza (tzv. Magareći put) koja je prolazila tik uz ulaz Pećine na zaskoku.
- 28 S obzirom da se na širem prostoru brda Petnjik nalazi više gomila, a kako bismo izbjegli eventualne zabune u tehničkoj dokumentaciji, kao i potencijal-nim budućim arheološkim istraživanjima spomenutog prostora, istraživana gomila nazvana je gomila-1.

Slika 14. Vidljiva arhitektura groba-1 prije iskopavanja

bili su jasno vidljivi ostatci arhitekture od tri groba koja su kasnije dokumentirana tijekom iskopavanja (Sl. 13-14).

Sama gomila nepravilnog je kružnog tlocrta s dimenzijama na dužim osima 7,6 x 4,4 metra.²⁹ Detaljniji pregled gomile-1 pokazao je kako je njezina gotovo cijela južna polovica sastavljena od izvjesnog suhozidnog podzida koji je imao ulogu sprječavanja osipanja nasipa gomile na tom mjestu, gdje je inklinala brda izraženija,³⁰ dok je njezin sjeverniji dio bio rezerviran za pogrebne prakse, kako je između ostaloga pokazalo i samo istraživanje.

Tijek i metodologija istraživanja

Dokumentirana situacija u velikoj mjeri omogućila je da se iskopavanja provedu ciljano. Tako je odlučeno da iskopavanje gomile-1 krene od njezine sjeverne polovice, odnosno od onoga dijela na kojemu je

29 Naravno riječ je o dimenzijama gomile prije iskopavanja (s uračunatom osipinom njezina kamenoga korpusa), koje se svakako u izvjesnoj mjeri razlikuju od njezinih izvornih dimenzija.

30 Tijekom vremena došlo je do osipanja kamenoga nasipa gomile i na južnoj zaštićenoj strani, pa se stječe dojam kako je gomila veća.

već djelomično definirana situacija s već vidljivom grobnom arhitekturom. Uklanjanje kamenog nasipa gomile-1 pokazalo je kako je on mahom ujednačenog sastava, sastavljen od krupnijega kamena, i to sedimentne stijene, odnosno dolomitnog vapnenca koji je prikupljan ili odlaman od većih komada stijena u neposrednoj blizini i na samom mjestu na kojemu je podignuta gomila.³¹ Nakon uklanjanja kamenog nasipa gomile-1, pristupilo se dokumentiranju grobova. Dokumentirana su ukupno tri groba (s tim da je grob-2 sadržavao dva ukopa).

Grob-1 podignut je na osnovi otprilike središnjega dijela gomile-1 i postavljen je u smjeru zapad-istok s blagim otklonom (Sl. 21). Arhitektura groba-1 je u formi kamene škrinje, sastavljene od četiri uspravno postavljene kamene ploče, dvije duže na sjevernoj i južnoj strani i dvije kraće na zapadnoj i istočnoj strani, s tim kako su kraće kamene ploče (zapadna i istočna) bile malo uvučene prema unutrašnjosti groba. Isto tako, zapadna kraća ploča groba-1 dodatno je bila učvršćena još jednom tanjom kamenom pločom s njezine vanjske strane. Prethodnu konstataciju o devastaciji groba-1 potvrđuje i činjenica kako nedostaje južna (duža) stranica, kao i pokrovnna ploča. Grob-1 bio je zapunjen zemljom s dosta primjesa sitnijega kamena i ljuštura (školjaka) od puževa (Sl. 15).³² Međutim, postavlja se pitanje radi li se o primarnoj zapuni groba-1, s obzirom kako je grob zatečen devastiran i da dokumentirana zapuna ispunjava tek četvrtinu groba. Stoga postoji mogućnost kako je riječ o materijalu koji je naknadno ubačen ili s obzirom kako je grob bio otvoren, materijal se u grobu mogao nataložiti i prirodnim putem.³³ Unutar zapune nisu pronađeni nalazi, dok je dno groba-1 prekriveno kamenim pločama različite veličine. Upravo na prostoru između kamenih ploča na dnu groba-1 pronađena su dva ljudska zuba i nekoliko ulomaka dijafiznih dijelova dugih kostiju humanih osobina, što su i jedini nalazi koje možemo dovesti u kontekst groba-1.

Grob-2 podignut je na zapadnom rubu gomile-1, također je postavljen na osnovi gomile i položen u smjeru zapad-istok, s blagim otklo-

31 Kamen koji je bio izložen na površini nasipa gomile dobio je karakterističnu svjetlo-sivu patinu, dok je onaj u donjim slojevima nasipa imao nešto tamniju sivu do crvenkasto-smeđu boju.

32 Inače puževi takve i slične položaje pronalaze kao vrlo prikladne za vrijeme zimske hibernacije.

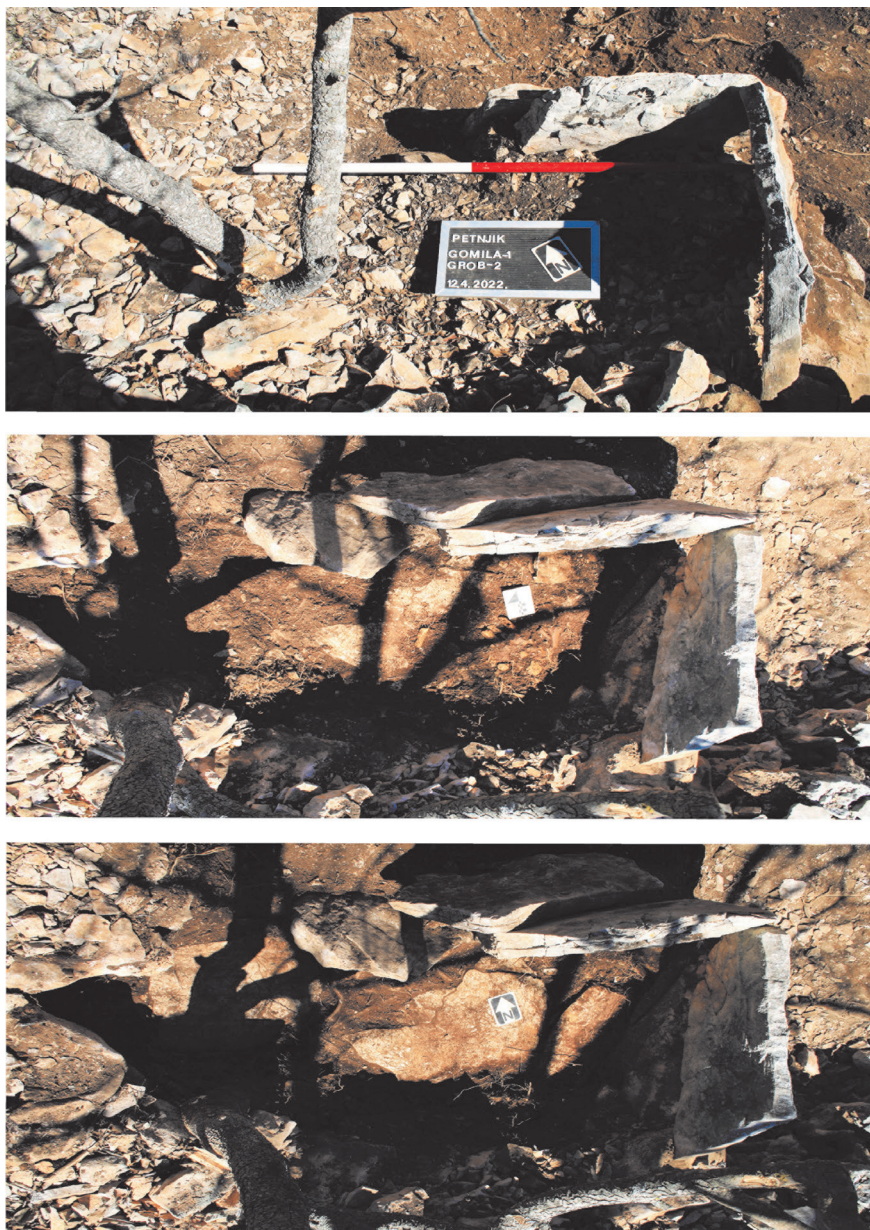
33 Ovu konstataciju možemo primijeniti i na ostale grobove (2 i 3) gomile-1.

Slika 15. Grob-1 prije i nakon iskopavanja

nom (Sl. 21). Arhitektura groba-2 i u ovom slučaju ima formu kamene škrinje koja nije u cijelosti sačuvana. Nedostaju južna (duža ploča), dio sjeverne (duže) ploče, zapadna (kraća) ploča i pokrovna ploča groba.³⁴ Zapunu groba-2 činila je zemlja sa značajnijim primjesama sitnijega kamena. U donjoj zoni zapune, otprilike na sredini groba,

34 Pri tome treba napomenuti kao se upravo uzapadni rub groba-2 nalazi višegodišnje stablo koje je u jednom momentu sigurno pridonijelo devastaciji njegove arhitekture.

Slika 16. Grob-2, ukop-1 prije i nakon iskopavanja

pronađeno je kresivo od bijelog kremena (T. 3,2). Kako je već spomenuto, u okviru groba-2 dokumentirana su dva ukopa. U relativno kronološkom smislu mlađi, ukop-1, sadržavao je iznimno fragmen-

tirane ostatke jednoga pokojnika. Sudeći prema položaju sačuvanih dijelova dugih kostiju pokojnik je u grob položen u zgrčenom položaju, a s obzirom na koncentraciju zubi u zapadnom dijelu groba, tu mu je bila položena glava. Podlogu ukopa-1 činile su tri veće kamene ploče, a na onoj u sjeveroistočnom kutu groba pronađen je manji ulomak keramičke posude ukrašen licenskim ornamentom (Sl. 16).

Uklanjanjem kamene podloge ukopa-1 dokumentiran je drugi (relativno kronološki stariji) ukop u okviru groba-2, ukop-2. Navedeni ukop sadržavao je dosta fragmentirane i loše sačuvane kosturne

Slika 17. Grob-2, ukop-2 prije i nakon iskopavanja

ostatke, koji po svoj prilici pripadaju jednoj individui.³⁵ Pokojnik je i u ovom slučaju u grob najvjerojatnije bio položen u zgrčenu položaju, na podlogu koju je činila kombinacija vrlo tankog sloja humozne zemlje (prvotnog tla), crvenice i matične stijene (Sl. 17). Uz noge pokojnika, odnosno u istočnom dijelu groba, pronađen je grobni prilog u vidu šest keramičkih ulomaka.

Slika 18. Grob-3 prije i nakon iskopavanja

35 Na fragmentiranost skeletnih ostataka ukopa-2, groba-2 svakako su izravan utjecaj imale i aktivnosti vezane za formiranje naknadnog ukopa (ukop-1).

Grob-3 podignut je uza sami sjeverni rub gomile-1 (Sl. 21). Također je postavljen na osnovi gomile, u smjeru zapad-istok s blagim otklonom i grobnom arhitekturom u formi kamene škrinje. I u ovom je slučaju grobna arhitektura zatečena nepotpuna - nedostaje pokrovnna ploča groba. Specifičnost groba-3, u odnosu na ostala dva groba u okviru gomile-1, predstavlja i činjenica kako umjesto kamene ploče njegovu sjevernu (dužu) stranu čini sjeverni rub gomile zbog čega se stječe dojam kako je grob-3 naknadno umetnut. Taj dojam dodatno pojačavaju znatno uže dimenzije groba, nešto drugačija orijentacija (u odnosu na grobove 2 i 3) kao i kamene ploče koje su činile pod groba, a koje su postavljene prilično nemarno (nakošeno). Zapunu groba-3 činila je zemlja s kamenim primjesama, dok su u južnoj polovici groba detektirane dvije kamene ploče na koje je bilo položeno nekoliko iznimno fragmentiranih ljudskih skeletnih ostataka, što su ujedno i jedini nalazi u okviru groba-3 (Sl. 18).

Nadalje iskopavanje gomile pokazalo je kako je hodnu površinu gomile-1 činio tanki humozni sloj (na kojemu su podignuti grobovi), a koji se nalazio iznad geološke podloge koju čini kombinacija crvenice i matične stijene. Znatnija koncentracija matične stijene dokumentirana je na međuprostoru između grobova. Na zapadnom dijelu spomenute kamene koncentracije dokumentirana je veća ravna ploha matične stijene na čijoj površini nisu zamijećeni tipični tragovi

Slika 19. Zaravnjena površina matične stijene

erozije, stoga postoji mogućnost kako je u određenim aktivnostima, pri podizanju gomile-1, taj dio namjerno zaravnjen ili su od njega odlamane kamene ploče koje su mogle biti iskorištene pri izgradnji jednoga od grobova (Sl. 19). Upravo u okviru geološke podloge širega prostora brda Petnjik dominira stratigrafski član sastavljen od uslojenog pločastog vapnenca. Dakle vrste stijene koja se vrlo lako odvaja iz svoga geološkog profila i čini veoma prikladan građevni materijal korišten ovom prilikom i za izgradnju grobne arhitekture.³⁶

Analiza pokretne arheološke građe i rasprava

Od prikupljene dijagnostičke arheološke građe prilikom istraživanja gomile-1 jedino se izdvaja spomenuti keramički ulomak ukrašen lencenskim ornamentom pronađen u okviru ukopa-1, groba-2 (T. 3,1). Radi se o ulomku gornjega dijela trbuha i ramena keramičke posude. Boja površine ulomka varira od smeđe do tamnosive boje i uglačana je do sjaja, kako s vanjske tako i s unutarnje strane. Također, tragovi glačanja veoma su izraženi, vidljivi su s obje strane ulomka. Ulomak je izrađen od solidno pročišćene gline s rijetkim tragovima nešto krupnijih primjesa, dok je tonus presjeka ujednačene svijetlosmeđe boje. Na samom rubu ramenoga segmenta i prijelaza u vrat apliciran je ukras izveden utiskivanjem otkane vrpce/tkanice tzv. *litzen*, koji je položen vodoravno u odnosu na glavnu os posude.³⁷ Kulturna i kronološka pozicija lencenske keramike u kontekstu promatrane kulturne regije, s obzirom na dosadašnje stanje istraženosti sasvim je solidno određena. Naime, takvu keramičku vrstu vežemo za vrijeme druge polovice ranoga i početnu etapu srednjega brončanog doba.³⁸

Na žalost, keramički ulomci prikupljeni iz ukopa-2, groba-2 lišeni su simptomatičnijih elemenata po pitanju njihove uže kulturno-kronološke determinacije. Radi se o ukupno šest keramičkih ulomaka

36 LUKA BOJANIĆ - DARKO IVIČIĆ - VELJKO BATIĆ, "Hidrogeologija Imotskog polja s osvrtom na značaj u regionalnom smislu", u: *Geološki vjesnik*, 34, Zagreb, 1981., str. 128; SLAVEN ZDILAR, *Geomorfološka obilježja zavale Imotskog polja i podgorja Biokova*, Zagreb, 2015., str. 21-24.

37 Gornji dio ornamenta uglavnom nedostaje.

38 Nedavno je objavljen jedan tipični lencenski keramički ulomak također s prostora Drinovaca. U okviru objave spomenutog ulomka *in extenso* revidirana je problematika lencenske keramike na prostoru kulturne regije, stoga se nema smisla ponavljati na ovome mjestu. Usp. TINO TOMAS, "Majića gradina (Drinovci) - novo nalazište lencenske keramike u Hercegovini", u: *Hercegovina*, 2, serija 3, Mostar - Zagreb, 2016., str. 7-23 i citirana literatura.

T.3

1

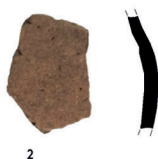

2

0 3 cm

T.4

0 3 cm

koji pripadaju dvjema različitim posudama (T. 4). U slučaju (uvjetno rečeno) posude-1 riječ je o četiri ulomka od kojih se tri mogu spojiti, iz čega je vidljivo da se radi o više-manje loptasto naglašenom recipijentu posude (T. 4,1-2). Boja površine ulomaka s vanjske strane varira od smeđe do tamnosive, dok s unutarnje strane prevladava smeđa boja ujednačenoga tona.³⁹ Površina ulomaka s unutarnje strane lijepo je zaravnjena, s vanjske djelomično glačana, a izrađeni su od pročišćene gline s neznatnim sitnijim primjesama. Nadalje, posudi-2 možemo pripisati dva ulomka, riječ je o ulomku cilindričnoga vrata s ravnim obodom koji se blago izvija prema van (T. 4,3). Također na istom ulomku sačuvan je i ostatak korijena trakaste drške koja je polazila od vrha oboda. Drugi ulomak također pripada gornjem dijelu iste posude (posude-2), a radi se o segmentu ramena s prijelazom u cilindrični vrat (T. 4,4). Boja ulomaka je ujednačenog tamnosmeđeg tona. Vanjske i unutarnje strane ulomaka prekrivene su premazom (koji se djelomično ljušti) i uglačane do sjaja, a izrađeni su od pročišćene gline s vrlo malo primjesa.

Forme keramičkih posuda s naglašenim loptastim recipijentom, kao onih s cilindričnim vratom koji završava s neznatno izvijenim obodom poznate su još iz vremena razvijenog eneolitika kulturne regije, s tim da se njihova uporaba nastavlja i kasnije. Po tom pitanju vrlo je indikativna situacija koju pronalazimo u obližnjoj Ravlića pećini IV, gdje je dokumentirana česta pojava spomenutih formi, u čijem se kontekstu sada javljaju i forme posuda s cilindričnim ili blago ljevkastim vratom s drškama koje polaze s oboda.⁴⁰ Pri tome je vrlo bitno naglasiti kako jednu od najbrojnijih kulturnih komponenti Ravlića pećine IV čini i licenska keramika, gdje predstavlja najdominantniju ukrašenu keramičku vrstu.⁴¹ Prema svemu navedenome kronološku

39 Opisana diskoloracija svakako je nastala kao posljedica tehnološkog postupka pečenja kojemu je keramička posuda bila podvrgnuta.

40 B. MARIJANOVIĆ, *Ravlića pećina - Prapovijesno naselje*, str. 103, T. LXXXII; T. LXXXVIII, 4, 8, 12.

41 B. MARIJANOVIĆ, *Ravlića pećina - Prapovijesno naselje*, str. 105, T. LXXXV; T. LXXXVI, 1, 2. Slična kulturna slika dokumentirana je i u ostatku promatrane kulturne regije. BORIVOJ ČOVIĆ, "Regionalne grupe ranog bronzanog doba (zapadna Hercegovina)", u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, IV, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 1983., str. 148-149, 151-152; BORIVOJ ČOVIĆ, "Posuška kultura", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja (A)*, n. s., sv. 44, Sarajevo, 1989., str. 72, 77, T. XI, 7, T. XII, 1, 7. Isto tako, analogije pronalazimo i po pitanju fature. B. ČOVIĆ, *Regionalne grupe ranog bronzanog doba (zapadna*

poziciju Ravlića pećine IV mogli bismo uzeti kao relevantnu i za determiniranje groba-2, a to je vrijeme mlađega dijela ranog brončanog doba,⁴² s tim kako je ukop-1, u relativno kronološkom pogledu mlađi od ukopa-2.

U daljnjem sagledavanju odnosa između gomile-1 i Ravlića pećine, u prvi plan se nameće priroda njihova prostornog odnosa, i to zbog činjenice kako je gomila-1 podignuta u neposrednoj blizini same pećine. Činjenica je da prostor predstavlja važnu, svrhovitu i funkcionalnu dimenziju svakog arheološkog nalazišta, u okviru kojega se organiziraju sadržaji različitih namjena raspoređeni prema jasno promišljenim kriterijima. Pri tome strukture poput gomila (uz one kultne/funerarne funkcije), sasvim sigurno predstavljaju i znak određenog teritorijalnog doseg a i utjecaja pojedinih zajednica. Na tom tragu nam svakako zvuči primamljiva i pretpostavka kako su zajednice koje su podignule gomilu-1, u jednom trenutku mogle gravitirati naselju koje je u to vrijeme bilo aktivno u Ravlića pećini - *i. e.* njezinoj IV fazi. Ipak, moramo istaknuti kako su svi nekadašnji autohtoni razlozi podizanja gomila nama i dalje nepoznati.

Prapovijesna kamena gomila na brdu Petnjik - zaključno

Na kraju pregleda vezanoga za istraživanje gomile-1 možemo konstatirati kako se radi o vrsti grobnoga monumenta - grobnice, čiji apogej vežemo za vrijeme brončanoga doba šireg prostora kulturne regije (Sl. 22).⁴³ Istraživanjem kamene gomile dokumentirana su ukupno

Hercegovina), str. 148; B. ČOVIĆ, *Posuška kultura*, str. 71; B. MARIJANOVIĆ, *Ravlića pećina - Prapovijesno naselje*, str. 103.

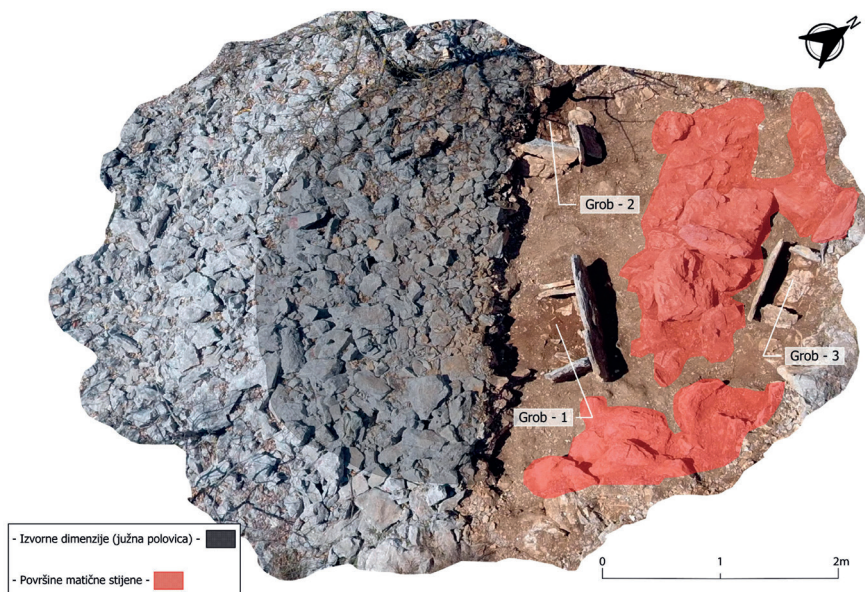
42 B. MARIJANOVIĆ, *Ravlića pećina - Prapovijesno naselje*, str. 105-106.

43 Na prostoru Drinovaca istražene su još dvije prapovijesne kamene gomile. Riječ je o gomili iz Prisoja koju vežemo za cetinski kulturni sustav ranog brončanog doba. TINO TOMAS, "Istraživanje kamene gomile u Drinovcima (Grude) - novi prilog poznavanju cetinske kulture", u: *Zbornik kulturno povijesna baština općine Ljubuški*, Općina Ljubuški - Franjevački samostan sv. Ante na Humcu, Ljubuški, 2017., str. 9-25. Dok je druga istražena gomila s položaja Otok (Ploca), podatke prikupljene iz spomenute gomile vežemo za vrijeme srednjeg brončanog doba, a objava rezultata istraživanja je u tijeku. Isto tako, osim već spomenute Ravlića pećine, podatci o brončanom dobu s prostora Drinovaca poznati su nam i s nalazišta gradinskoga tipa. Riječ je o Majića gradini i gradini na brdu Veliki Malič. TINO TOMAS, *Majića gradina*, str. 7-23; TINO TOMAS, *Gradine na prostoru Imotsko - bekijskog polja*, doktorska disertacija (neobjavljeno), Sveučilište u Zadru, Zadar, 2021., str. 249-250, Sl. 327, 4.

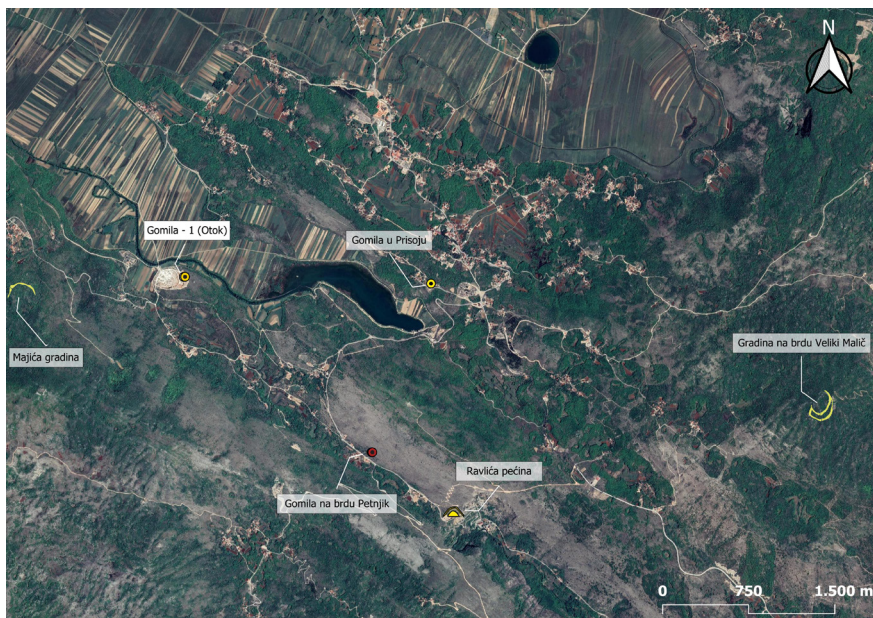

Slika 20. Zračna snimka gomile-1 nakon iskopavanja

tri groba s tipičnom arhitekturom u vidu kamenih škrinja (Sl. 20). Sva tri groba bila su vidljiva na površini gomile, te su na žalost već bila devastirana. Kosturni ostatci pokojnika iznimno su loše sačuvani, međutim na temelju položaja dugih kostiju i prema čvrstim analogijama s već istraženih nalazišta istog tipa s kulturno srodnih prostora, sigurno je kako su pokojnici u grobove polagani u zgrčenom položaju (na bok), s orijentacijom zapad (glava) - istok (noge), što je činilo već ustaljenu pogrebnu praksu u okviru religijskoga sustava brončanodobnih zajednica promatranoga prostora. Najzanimljivije podatke dao nam je grob-2 koji je sadržavao dva ukopa, jedan iznad drugoga i kao jedini od grobova koji je sadržavao grobne priloge, posebice ulomke keramičkih posuda koji su nam omogućili njegovu približu kulturnu i kronološku determinaciju. Zbog izostanka grobnih priloga u grobovima-1 i 3 njihovo preciznije datiranje je otežano. Ipak, zbog svoga centralnog položaja u okviru gomile-1, grob-1 bi u stratigrafskom *i. e.* relativno kronološkom smislu predstavljao primarni, najstariji ukop zbog kojega je gomila i bila podignuta. Dok su ostali grobovi (2 i 3) očito podignuti na samoj periferiji gomile, znači ipak nešto kasnije. Kako je već ranije napisano, izgleda da je sjevernija

Slika 21. Ortografija gomile-1 s oznakama

Slika 22. Karta nalazišta s prostora Drinovaca s podacima koje se referiraju na vrijeme ranog i srednjeg brončanog doba

polovica gomile-1 bila rezervirana za ukopna mjesta. Upravo iz razloga što se radi o manjem platou, taj prostor je zbog svoje prirodne konfiguracije bio pogodan za podizanje grobova kao i za nasipanje same gomile. Također, kako bi se postigao što uspješniji radni efekt, odnosno smanjila količina potrebnog ljudskog rada koje je trebalo uložiti pri nasipanju gomile, grobovi su postavljeni između većih površina matične stijene (Sl. 21).

Zaključak

Iako je riječ o arheološkim istraživanjima manjeg opsega, po svom karakteru ona su sustavnog tipa. Njihova vrijednost je tim veća jer predstavljaju rijetka arheološka iskopavanja koja se provode na prostoru zemlje, a još rjeđe objavljuju. Iskopavanjima je dobivena izvorna znanstvena građa kojom se upotpunjuje arheološka karta, kako prostora zapadne Hercegovine, tako i prostora kulturne regije u vrijeme ranog brončanog doba i ranog novog vijeka. Tim više jer su dobiveni podaci vezani za novu točku rasprostiranja liscenske keramike na svom tzv. južnom arealu, a vrijedan podatak predstavlja i činjenica kako je spomenuti nalaz u okviru ukopa-1 groba-2 za sada jedini primjer liscenske keramike iz grobnoga konteksta s prostora Hercegovine. Isto tako, određeni podaci iz pećine na Zaskoku, također predstavljaju izvjesne novume u arheologiji promatranoga prostora, od korištenja i uloge prostornih kapaciteta speleoloških objekata te vrste u vrijeme novoga vijeka, pa do donošenja konkretne pokretne arheološke građe iz toga vremena.